

Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu

**Alewism From Past To Present
I. International Symposium**

03-05 Ekim / October 2013

Editör

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

1. Cilt

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2014

ALEVÎ YAZILI KAYNAKLARINDAKİ DÖRT KAPI KIRK MAKAM ANLAYIŞININ GÜNÜMÜZ ALEVÎ YAZARLARCA ALGILANIŞI

Yrd. Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN*

GİRİŞ

Türkiye'deki dini ve siyasi tartışmaların merkezinde olmasına rağmen Alevî-Bektâşî düşünce yapısı, henüz yöntem ve siyasal tercih tartışmalarından yakasını kurtarabilmiş değildir. Geniş bir coğrafyayı kapsamı nedeniyle mekân, beş asrı aşkın bir tarihsel sürece sahip olması nedeniyle de zamanın Aleviliğe katkısının derinlemesine ele alınması gerekmektedir. Üstelik bugün Alevî-Bektâşî olarak tanımlanan zümrelerin, bu uzun süreçte çeşitli siyasi, toplumsal ve ekonomik dalgalanmalar sonucu büyük kırılmalara uğradığı ve önemli değişimler geçirerek günümüze kadar gelmiş olduğu da unutulmamalıdır (Kutlu, 2006:192). Siyasal ve toplumsal kategorizasyonların gölgesinde spekülâtif kalan Alevîlik-Bektâşîlik konularının son dönemlerde bilimsel düzeyde tartışılmaya başlanması önemli bir gelişmedir. Bu bağlamda Alevîlik hakkında konuşabilmek için gerekli ilmî donanıma sahip olmak kadar, tartışmaların manipülâtif ve savunmacı refleksler geliştirmeye neden olan siyasi ve ideolojik zeminden çıkartılması da önemli bir gerekliliktir. Alevî-Bektâşî yazılı kaynaklarının neşri bu açıdan oldukça önemlidir. Çünkü bu eserler vasıtasıyla üzerinde konuşulacak ve sayesinde iletişim kurulacak nesnel bir zemin oluşma yolunda olumlu bir adım atılmıştır. Dolayısıyla nesnel bir metnin varlığı, manipülâtif yaklaşımların spekülasyonlarına açık olan sözel geleneğin yazılı bir dayanak üzerinden korunmasını da beraberinde getirmiştir.

Yazılı metinler üzerinden tartışmanın önemli bir unsuru söz konusu geleneğin doktrinini tartışacak aydın sınıfının varlığıdır; fakat Alevî-Bektâşî düşüncesi, henüz kendi içerisinden, geleneğinin içsel yapılarını ve duyarlıklarını yaşayan ve savunan bir aydın sınıfı oluşturmada yeterli başarı sağlayamamıştır (Subaşı, 2001: 150). Bu eksiklik, Alevîliğin, yetkin olsun olmasın, hemen hemen herkesin söz söyleyebildiği bir alan olarak görülmesine yol açmakta, yapılan değerlendirmelerin anonim bir dille

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Trabzon/Türkiye, hanifisahin@gmail.com

sunumunu doğurmaktadır. Alevîliğe yönelik yapılan çalışmalarda gözlemlenen önemli bir eksiklik, Alevîliğin kendi mecrasında- ne ise o olarak- ele alınmamasıdır. Alevîliği her tanımlama çabası, onu farklı bir düzlemde, farklı bir bakış açısıyla yeniden varlık alanına sunmak olarak yansıtmaktadır. Alevî yazarlardan bir kısmının, Alevîliği konumlandırırken İslam'ı referans aldığı, diğer bazılarının da konuyu, eğitimleri ve eğilimleri ölçüsünde değerlendirdikleri; kaynak arayışlarını farklı coğrafyada ve farklı etnolojik yapılarda arama gayreti içine oldukları görülmektedir. Bu da birden çok, anlam ortaklığı olmayan, ortak hafızadan uzak, geleneğin hassas dengelerini ve içsel duyarlılıklarını ihmal veya inkâr eden bakış açılarını doğurmaktadır. Alevîliğin, dinden ideolojiye, felsefeden yaşam tarzına birçok farklı kimlikle sunulması, ya da Alevîliğin konumlandırılmasında ontolojik kaymaların söz konusu olma gerekçesi budur.

Bu tebliğde, Alevî-Bektâşî düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olan *dört kapı kırk makam*, günümüz Alevî-Bektâşîlerce algılanış tarzı ele alınacaktır. *Dört kapı kırk makam* Hacı Bektaş Velî'ye ait bir üst paradigma olarak düşünülmektedir. Özellikle *Şeriat* kapısında yer alan ibadetler konusu merkeze alınarak Alevî-Bektâşî yazarların düşüncelerindeki farklılığın ortaya çıkmasına katkı sağlayan parametrelerin neler olduğunu ve bu durumun bir paradigma sapması olup olmadığı ele alınacaktır. Teolojik konumu hakkında birden çok yaklaşım ileri sürülebilen Alevîlik-Bektâşîlik, bu tebliğde inanç bakımından aynı; ama sosyal bakımdan farklı zeminleri temsil eden gruplar için kullanılmıştır (Tanımlamalar için bkz. Melikof, 2011: 25-26, 32-34; Kutlu, 2006: 15, 151-153; Kaplan, 2010: 27-38).

I. ALEVÎ-BEKTAŞÎ YAZILI KAYNAKLARINDA DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Alevî-Bektâşî geleneği, son derece zengin ve dinamiktir. Sosyolojik olarak yaşayan bu gelenek, yazılı ve sözlü kültürle canlılığını sürdürmektedir. Konar-göçer hayat yaşayan Türk boyları, İslam'ı Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri, Yunus'un İlahileri ve Hacı Bektaş'ın hikmetli sözlerinden oluşan sözlü kültür yoluyla öğrenmişlerdir. Bu sözlü kültür, dedeler yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Bu konuda şairler ve ozanlar, deyişler, şiirler, ilahiler ve nefesler adıyla önemli ürünler vermişlerdir. Yerleşik hayata geçtikçe, bu sözlü gelenek, kitabi kültüre dönüşmeye başlamıştır. Ancak Alevîliğin XVI. asırdan itibaren, yavaş yavaş kitabi kültürünün oluştuğunu görmekteyiz. Bunların başında, *Buyruklar*, *Divanlar*, *Cönknameler*, *Fütüvvetnâmeler*, *Velâyetnâmeler*, *Menâkıplar*, *Makâlâtlar*, *Tercümânlar*, *Adâb ve Erkan-nâmeler*, *Âyin-i Cem Risâleleri*, *Divânlar*, *Gülbenkler* ve *Cabbar Kulu* kitabı gibi eserler gelmektedir (Kutlu, 2006: 160). İşte bu yazılı kaynaklar, tutarlı, sağlam,

otantikliğini koruyarak ve nesillere aktarılabilir olmasını isteyen her düşünce yapısının şiddetle ihtiyaç duyacağı araçlardır.

Dört kapı kırk makam anlayışı, birçok Alevî-Bektâşî yazılı kaynağında yer alsada, bu konuda ilk sistematığı oluşturan kişi, Türk mutasavvıf Ahmet Yesevî (v.562/1167)'dir. İlk dönem tasavvuf kaynaklarında tasavvufun birçok yönü ele alınmıştır. Ancak Kuşeyrî (v.465/ 1072)'nin *şeriat-hakikat* konusunu birlikte ele almasının haricinde (Kuşeyri, 1978:177), *dört kapı* anlayışıyla ilgili bilgilere ilk dönem sûfi kaynaklarında rastlanmamaktadır(Kaplan, 2010:215).

Ahmet Yesevî *dört kapı kırk makam* anlayışını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır:

“Hz. Ali radiyallahu anh rivayet kılurlar kim, dervişlik makâmı kırk turur. Eđer bilip amel kılrsa, dervişliğı pâk turur ve eğer bilmese ve öğrenmese, dervişlik makâmı anga haram turur ve câhil turur. Ol kırk makâmın onı makâm-ı şeriatda turur ve onı makâm-ı tarikatda turur ve onu makâm-ı marifetde turur ve onı makâm-ı hakikatda turur (Eraslan,1977: 66 vd).

Yesevî'nin bu düşünce yapısı, çağdaşı olmamasına rağmen, Lokman Pârende vasıtasıyla Hacı Bektâş Velî'ye geçmiştir. Alevî-Bektâşî inancında *dört kapı kırk makam* anlayışı, bir tarikat mensubunun geçeceği maddî ve manevî aşamalardır. *Makalat*'ta zikredilen *dört kapı kırk makam*dan otuzu arasında oldukça yakın benzerlikler vardır. Diğer on tanesinde ise mana bakımından ufak farklılıklar söz konusudur. Esasen Türk İslâm sûfilerinin sülük sistemini *dört kapı kırk makam* anlayışı oluşturmaktadır (Duran, 1997:12-13).

Hacı Bektaş Velî'nin *dört kapı kırk makam* ise şu şekildedir:

Şeriat Kapısı ve On Makamı:

1. İman getirmek.
2. İlim öğrenmek.
3. Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Cihad ve Cünüplükten temizlenmek.
4. Helal kazanmak ve ribayı haram bilmek.
5. Nikâh kıymak.
6. Hayız ve lohusalıkta cinsi münasebeti haram bilmek.
7. Sünnet ve Cemaat Ehli'nden olmak.
8. Şefkatli olmak.
9. Temiz yemek ve temiz giyinmek.
10. İyiliğı emredip kötülükleri menetmek.

Tarikat Kapısı ve On Makamı:

1. Tevbe etmek.
2. Mürid olmak.
3. Saç kesmek.
4. Nefis olgunlaştırmak için savaşmak.
5. Hizmet etmek.
6. Havf, yani Allah korkusu.
7. Ümidvar olmak.
8. Hırka, zembil, makas, seccade, tesbih, iğne ve asa.
9. Nasihat ve muhabbet sahibi olmak.
10. Aşk, şevk safa ve fakr (Can makamı).

Marifet Kapısı ve On Makamı:

1. Edeb.
2. Korku.
3. Perhizkârlık.
4. Sabır.
5. Utanmak (Hayâ).
6. Cömertlik.
7. İlim.
8. Miskinlik, benlikten geçip kişinin kendini Allah'a vermesi.
9. Marifet.
10. Kendini bilmek.

Hakikat Kapısı ve On Makamı:

1. Toprak olmaktır.
2. Yetmiş iki milleti ayıplamamaktır.
3. Elinden geleni menetmemektir.
4. Dünya'da yaratılmış her şeye güven vermektir.
5. Mülk mutlak sahibi Allah'ın huzurunda eğilip itibar bulmaktır.
6. Sohbetinde hakikat sırlarını söylemektir.
7. Manevi yolculuktur (Seyr-i Süluk).
8. Sır saklamaktır.
9. Münacattır.
10. Müşahede ve çalab Tanrı'ya ulaşmaktır (Makâlât, 2007: 67-82).

Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ından sonra *dört kapı kırk makam* anlayışı *Buyruklar*'da da yer almaktadır. *Buyruk*'a göre, kapı dört, makam kırktır. Erkân on yedidir, menzil üç yüz altmışaltıdır. Peygamberin sözü şeriat, işi tarikat, durumu marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farzdır, tarikat vaciptir, marifet sünnettir, hakikat nevâfildir.

Şeriat anadır, tarikat babadır, marifet oğuldur, hakikat oğlun oğludur. Şeriat doğudur, tarikat batıdır, marifet kuzeydir, hakikat kıbledir. Dört makamda murat, benliğin yok olduğu yerdir. Birlik, bu kıyıya girmekle mümkündür (Buyruk 1982:168). *Buyruk'ta* her canın dört kapıyı bilmekle yükümlü olduğu, Hz. Ali'nin "Talip olanların, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını bilmesi ve gereklerini yerine getirmesi gerekir" buyurduğu ifade edilir (Buyruk 1982:125). *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda ise *dört kapı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat* olarak sıralanmakta ve bunlar dört gül metaforuyla açıklanmaktadır. Ancak bu son eserde kırk makama ilişkin net bir tasnif yoktur. Makamların çeşitli yerlerde dağınık bir şekilde işlendiği görülmektedir (Kitab-ı Cabbar Kulu, 2007:80 vd).

Hacı Bektaş Velî'nin *dört kapı kırk makam* düşüncesi, müridin Allah'a ulaşmasını sağlayacak tasavvufi bir metodolojidir. Buna benzer yapılanmaları diğer sûfi gruplarda da görmek mümkündür (Kuşeyrî, 1978: 186 vd; Eraydın, 1994: 151 vd; Karaman, 1992: 175 vd). Hacı Bektaş Velî'nin düşüncesindeki şeriat kapısı, dinin temel ilkelerini içermektedir. Bu kapı bir yasa niteliğinde olup genel düzeni sağlamanın yollarını bildirir. Tarikat kapısında Bektâşîliğe girme yolları bir mürşide bağlanma kuralı öğretilir. Marifet kapsamında bütün varlıkların sırlarına vakıf olunur. Hakikat kapsamında ise insan Çalap Tanrı'ya ulaşarak varlığın sırrına erer. Bunlarda temel hedef, kulun hem dünyasını hem de ahiretini bir düzene koymaktır. Bu nedenle *dört kapı kırk makam* örgüsü, tasavvufi-ahlâkî bir nazariye olup bunun itikadî ve siyasi mezheplerin sahip olduğu sistematik teolojiyle doğrudan bir ilişkisi yoktur (Gündoğdu, 2007:175). Kısaca ifade etmek gerekirse Alevî yazılı kaynaklarında yer alan *dört kapı kırk makam* anlayışı, imandan başlayıp Allah'a ulaşmaya kadar devam eden kulluğun ve kemale erişim manevi mertebelerdir. Bu işin en sistematik olarak yer aldığı *Makâlât* ile diğer eserler arasında makamların isimlendirilmelerinde farklılıklar olsa da ulaşılmak istenen hedef bakımından bir farklılık yoktur. Onlar, kişinin ontolojik serüveninin gerekli varoluş formlarını uğrak ve ilkeleriyle birlikte ortaya koyan bir sistematığın sunumudur.

II. İBADETLERE İLGİSİZLİĞİN DÖRT KAPI KIRK MAKAM İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

İslam düşünce ekolleri dediğimiz ve insanların din anlayışlarındaki farklılıklar nedeniyle varlık bulan mezheplerden hiç biri İslam'ın ibadet boyutuyla ilgili kendine özgü bir tasarrufta bulunamaz. Bu konuda yetki, Hz. Peygamber'indir. Zaten namaz, oruç, hac ve zekât gibi başlıca ibadetler, mezhepler ve tarikatlar ortaya çıkmadan önce Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış İslam'ın mezhepler ve tarikatlar üstü boyutuyla ilgili hususlardır. Yerine getirmek konusunda dindarlık düzeyleri farklı olmakla birlikte, İslam mezheplerinin hepsinde ibadetlerin varlığı kabul

edilmiştir. İslam'ın temel ibadetleri, Alevî-Bektâşî temel yazılı kaynaklarında aynen benimsenmiş ve bunların yerine getirilmesi teşvik edilmiştir (Kutlu, 2006: 175).

Hacı Bektaş Veli'nin *dört kapı kırk makam* anlayışı İslam'ın inanç, ibadet ve ahlâk/tasavvuf konularındaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Eserde yer alan *dört kapı ve kırk makam*, birbirini tamamlayan unsurlardır. Bunların birinin eksikliği diğerini de eksik kılar. Çünkü kul, Allah'a kırk makamla ulaşır, dost olur. Hacı Bektaş, şeriata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, marifet ve hakikat mertebelerinin de kapalı olacağını ifade eder. Ona göre bu mertebeleri usulüne uygun olarak tamamlayan kimse, sonradan şeriata bağlılığı bozarsa tarikat, marifet hakikati de bozmuş olur. Nitekim peygamberimiz buyurmuştur ki: *Şeriat bir ağaçtır, Tarikat onun dalları, Marifet yaprakları, Hakikat de meyveleridir.* Ağaç mevcut olmazsa dalları ve meyveleri de var olmaz. Bu suretle anlaşılır ki şeriat asıl, diğerleri teferruatıdır; teferruatın varlığı ancak aslın varlığı sayesinde olur, asıl olmayınca teferruat da olmaz. Bu kulun, belirtilen merhalelerin hiçbirinde şeriattan hariç olmayacağına işarettir. Şeriatın sınırından çıktığı halde kendisini hala doğru yolda sanırsa ziyana uğrayan, helak olanlardan olur; hem sapık hem de saptırıcı bir kişi olur; kazananlardan, Allah'a ulaşanlardan olmaz da şeytanın tebaasından olur ki bu, apaçık bir hüsranın ta kendisidir (Makâlât,1971:112).

Hacı Bektaş Veli'ye göre ibadet ile iman arasında sıkı bir ilişki vardır. İbadet, iman; iman, ibadettir, bunlar birbirinden ayrı olmaz (Makâlât,1971:16). Yine ona göre, İslam'ın başlıca şartları namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmektir (Makâlât, 1971:29). O, şeriatın ilk makamı olarak imanı belirlemiştir. Bu konudaki kabulleri, Müslümanlar arasında *amentü* esasları olarak bilinen altı unsuru içermektedir. İmanın yeri konusunda aklı işaret etmesi, ameli, imanın bir parçası olarak görmemesi (Makâlât, 1971:15,17,112) onun Hanefi-Mâturidî çizgiyi, bir başka ifadeyle İslam'ın anlaşılmasında Orta Asya'daki parametreleri benimsediği şeklinde yorumlanabilir. Onun düşüncesindeki iman, bireyin içten samimi kabulüyle başlayıp, davranış olarak nesnelleşmekte ve ilke olarak insan aklını merkeze alması yönüyle de rasyonel bir dayanak kazanmaktadır.

Hacı Bektaş'ın, her ibadetin Kur'anî dayanaklarını dile getirerek önemine vurgu yapması, onun ibadetler karşısındaki tutumunun önemli bir göstergesidir (Onat, 1997:42). Onun *Velâyetnâme*'de abdest ve namazla ilgili tasarrufundan sıklıkla bahsedilir (bkz. Vilâyetnâme, 1958: 8,11,16, 33). İbadetler konusundaki hassasiyet, Alevîlik-Bektâşîliğin diğer yazılı kaynaklarında, özellikle *dört kapı kırk makam*dan bahseden eserlerde yer almaktadır. İbadetler, *dört kapı kırk makam*ın ilki, *şeriat* kapısının üçüncü makamı olarak görülmüştür (Buyruk 1982:128). Yine *Buyruk*'ta ibadetler, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin emri olarak kabul edilmiştir: “Oruç,

namaz, hac, zekât, kelime-i şehadet, dünyalık fitresinin tümü Muhammed-Ali'nin buyruğudur" (Buyruk 1982: 19).

III. GÜNÜMÜZDE DÖRT KAPI KIRK MAKAM ANLAYIŞI YA DA PARADİGMA SAPMASI

Yazılı kaynaklarda *dört kapı kırk makam*, her talibin bilmesi ve onun gereklerini yerine getirmesi istenen hususlardır. Ancak günümüz Alevî camiasının durumu farklılıklar taşımaktadır. Gereklerini yerine getirme keyfiyeti hesaba katılmadan Alevîlerin büyük çoğunluğunun dört kapıyı isimleriyle bildikleri söylenebilir. Kapıları makamlarıyla birlikte sayabilen kişi çok azdır. Esasen zamanında telif edilen eserlerin çoğunda kapıların isimleri söylenmekle beraber makamlar sayılmaz, üstelik kapıların mahiyeti de farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Kapıları, makamlarıyla sayanlar ise ya hiçbir yorum yapmadan listeyi sıralamakta, ya da kendi inanç ve düşüncelerine göre yorumlamaktadırlar. Alevî-Bektâşî topluluğuna göre *dört kapı kırk makam* anlayışı, Hz. Muhammed zamanından beri gelen bir öğretilerdir. Ancak bu düşünce Emevîler zamanında yok edilmeye çalışılmış, bu kapılardan sadece şeriat işlenmiş, diğer kapılar önemsizleştirilmiştir(Üzüm, 2000: 93).

Alevî-Bektâşîlerde *dört kapının* birbirleriyle olan ilişkilerinde belirsizlikler ve çelişkiler görülebilmektedir. Söz gelimi bazıları, şeriat kapısının bir süre sonra aşılması gerektiğini, ikinci kapı olan tarikata geçildiğinde şeriatteki yükümlülüklerin söz konusu olmayacağını, bazıları ise geçişlerde diğer kapılardaki yükümlülüklerin aynen devam ettiğini, ancak girilen kapıdaki yükümlülüklerin ilave edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Daha çok şeriat kapısını dışarıda tutmak amacıyla yönelik olarak iddia edilen ilk anlayışın sağlıklı olmadığı ortadadır. Zira ikinci kapıya geçildiğinde ilk kapıdaki makamlardan iman etmek, ilim öğrenmek, haramdan uzaklaşmak, dışarıda tutulamayacaktır. Aynı şekilde üçüncü kapı olan marifete geçildiğinde ikinci kapının makamlarından tövbe etmek, ümit kesmemek gibi hususlar devre dışı kalmayacaktır. Şu halde talibin Hakk'a ulaşması için şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarındaki tüm yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir (Üzüm, 2000: 94; Üçer, 2010:347).

Öte yandan sûfi literatürde yaygın olarak kullanılan şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarından birinden ötekine geçiş, bir öncekinin hükmünün düştüğü anlamına gelmemektedir. Sûfi, "şeriat mertebesinde tarikat mertebesine geçti" denildiğinde ruhen yükseldi demek istenir. Fakat bu, şeriat kayıtlarından kurtuldu anlamına gelmez. Tasavvuf tarihinde bunun tersini anlayan ve söyleyen tek bir sûfi-ye rastlayamayız. Bu makamlar arası geçişlerde üst makama çıkan mükellefiyeti dü-

ya da azalan değil, aksine yükümlülüğü artan insandır. Kısaca bu menziller, mükellefiyetin kalkmasını değil, artmasını gerektirir (Gündoğdu, 2007: 185).

Alevî-Bektâşî yazılı kaynaklarında *dört kapı kırk makam* anlayışı çerçevesinde ibadetlere sıklıkla atfılar yapılmıştır (bkz., Buyruk, 1982:126; Velâyetname, 1958: 16, Makâlât, 1971:115). Buna karşın bazı Alevî-Bektâşî yazarlar, anlama ve yorumlama tarzlarıyla adeta *dört kapı kırk makamı*, ibadetlere karşı ilgisizliğin referans alanı olarak sunmuşlardır. İlk iki kapı hakkında, özellikle son devir araştırmalarında, şeriat-hakikat çelişkisi iddiasıyla kavramları saptırma yoluna gidilmektedir. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat sıralamasında, şeriatı aşır tarikat kapısına girmiş olan birinin artık şeriatın kurallarına hiç mi hiç ihtiyacı yoktur gibi, İslâm kültürünün imkân tanımadığı bir anlayış sergilenmeye çalışılmaktadır (Fıglalı, 1991: 292). Tüm bunların *dört kapı kırk makam* düşüncesinden hareketle temellendirilmeye çalışılması kanaatimizce, yazılı kaynaklardan bir kopuş veya kök paradigmadan bir sapıştır. Peki, paradigma nedir ve sapma nasıl olur?

Paradigma: belli bir zaman dilimi içinde bir grubun ya da topluluğun düşünme biçimi ve davranışlarını belirleyen bir dünya görüşü, bir şeye bakış tarzı, bir algı dayanağı, bir izleneler bütünü, bir perspektif, taklit edilebilecek ya da izlenebilecek bir örnek ya da model algı ve düşünceye yön veren bir yol haritası şeklinde tanımlanabilir (Kuhn, 1995:179; Gündoğdu, 2007: 14). Yapılan tanımlarda paradigma kavramının öne çıkan özellikleri, onun bir dünya görüşü, algılama, yorumlama ve uygulama sistemi olduğudur. Bu bağlamda Hacı Bektaş Velî'nin toplumda dirlik ve düzenin sağlanması adına olayları algılama, yorumlama ve uygulamaya yönelik sunduğu "*kamil insan-fazıl toplum*" tarzındaki davranış şemasını da bir paradigma olarak değerlendirmek mümkündür. Hatta onun bu anlayışını, daha az kapsamlı paradigmalara yön verebilecek bir içeriğe sahip üst düzey bir paradigma olarak düşünebiliriz (Gündoğdu, 2007: 15).

Paradigma sapmasından kastımız ise şudur: Başta Hacı Bektaş'ın *dört kapı kırk makam* düşüncesi olmak üzere, Alevî-Bektâşî yazılı kaynaklarında teori ve pratikler (inanç ve ibadetler) birlikte yer almaktadır. Ancak sonraki süreçlerde yazılı kaynaklardaki bu birliktelik sürdürülememiştir. Bu durum, Alevî-Bektâşî düşüncesinin temelinde dair bir sarsıntıya yol açarken, bu düşüncenin bağlı olduğu kök paradigmadan farklılaşmasına neden olmuştur. Bu durum, bir taraftan kök paradigmayı bir krizle, otantik yapısında değişim ve dönüşümüne zorlarken, diğer yandan yeni bir paradigmanın varlığını zorunlu kılmıştır. Ancak her ne kadar bir paradigma kayması/sapması gerçekleşmiş ve alana yeni paradigma hakim olmuş olsa da buradaki değişim ve dönüşüm, kökten kopma veya devrim tarzında olmamıştır. Kök paradig-

ma, Hacı Bektaş'ın karizmatik kişiliği sayesinde, bir şekilde etkisini devam ettirmiştir (Gündoğdu, 2007: 16).

Bu kopuş veya sapmanın en net görülebildiği alanlar ibadetlerdir. Alevî-Bektâşî yazarların dört kapı ve makamlarla ilgili düşünceleri üzerinden bunları takip etmek mümkündür. Düşünceleri üzerinden söz konusu paradigma sapmasına izleyeceğimiz ilk örnek *Dedebaba Bedri Noyan*'dır. Noyan, sûfî gelenekte dört kapının algılanış tarzına işaret etmektedir. Buna göre sûfî gelenekte dört kapı, âlem-i nasut; tarikat, Ceberût; Melekût, Lâhut'tur. Dört unsura benzetilenler ise sırasıyla: Şeriat: yel, Tarikat: ateş; Marifet: Su; Hakikat: Topraktır. Bektâşîlere göre ise dört kapının ilki olan şeriat: Anasından doğmak, Tarikat: ikrar vermek, Marifet: Nefsini bilmek, Hakikat: Hakk'ı kendi özünde bulmaktır. Kendisine göre ise Şeriat; dünyaya gelmek ve bilgi sahibi olmak ve kendini kurtarmaktır. Tarikat: Dürüst olarak yaşamak "ettiği bazı hatalara tövbe ederek" Marifet bilgisinin meyvesini almak, çevresine memleketine ve insanlığa yararlı hale gelmektir. Hakikat: Ebedi hayata doğmak, insanlığın gönlünde yaşamaktır (Noyan, 1995: 251).

Noyan'a göre beş vakit namaz hakkında Kur'an'da kati surette zaman tayini yoktur. Tefsirler yakıştırmadır. Fakat sabah, akşam ve bilhassa "gece salata kalkınız" buyruğu vardır. Bektâşîler de bu emirlere uyarak gündüz çalışırlar, gece ibadet ederler; sabah ve akşamları da Türkçe olarak dualarını ederlerdi" demektedir (Noyan, 1995: 262). Noyan, görüşlerinin devamında çeşitli şiiirlerden alıntı yaparak dört kapıda adı geçen kapıların hep Bâtını boyutuna işaret etmektedir. Ayrıca o, ibadetlerin Türkçe yapılması gerektiğine işaret etmekte ve bunun dinde esas amaç olan "müşterek heyecan, müşterek manevi zevkte ortak olma"yı sağladığını düşünmektedir (Noyan, 1995: 258).

Yorumları üzerinden söz konusu paradigma sapmasını izleyeceğimiz diğer örneğimiz ise Alevîliği 'felsefi bir din' olarak tanımlayan *Esat Korkmaz*'dır. Ona göre Alevîlik-Bektâşîlikte şeriat, Sünnî İslâm anlayışından çok farklıdır. İslâm'da Muhammed, Tanrı buyruklarını Cebrail aracılığıyla insanlara ileten bir araçtır. Alevîlik ve Bektâşîlikte ise şeriatın Tanrısal kaynakları, doğrudan doğruya insan olarak Muhammed'in içgüdüsel zekâsının, sezgisel aklının ürünüdür. Cebrail, Muhammed'in Tanrısal özle buluşan içgüdüsel zekâsının bir simgesinden başka bir şey değildir. Alevîlik ve Bektâşîlikte şeriat, başlangıçta kutsal kökenin bir yansıması olarak algılanan görünür nesnel dünyadır. Bununda ötesinde bu nesnel dünyaya ilişkin insan kararlarıdır ya da kaynağını bu nesnel dünyadan alan ve toplu insan ürünü durumunda bulunan gelenek-göreneklerdir. Şeriatın sahibi Hz. Muhammed'tir. Miraç yolculuğunda Tanrının huzuruna çıkan Muhammed, O'nunla doksan bin sözden oluşan bir muhabbet yapar. Bu muhabbetin altmış bin sözden oluşan kısmı Hz. Ali'de

sır olur. Otuz bini şeriat olur ve vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e iner; inen ayetler toplanır ve Kur'an olur. Bu nedenle Alevî-Bektâşî zeminde şeriat Hz. Muhammed'in şanına geldi, biçiminde bir inanç yaşatılır.

Alevî inancına göre şeriat kavramı içerisinde Hz. Muhammed masumdur ve onunla birlikte Hz. Ali ve soyundan gelen imamlar da masumdur. Kur'an'ın içsel anlamı, tek olan gerçeğin kendisidir. Kur'an, Cebrail'in getirdiği bir vahiy değil, Peygamberin kendi sözleridir. Bu nedenle Peygamber konuşan durumdadır (nâtık); Kur'an'ın iç anlamı natika karşı sâmit (sessiz) olan imamın talimiyle ortaya çıkar. Hz. Muhammed'in samiti Hz. Ali'dir ve ayet-hadislerin gizli anlamları onun ve onun soyundan gelen imamların açıklamalarıyla anlaşılır. Hz. Ali şeriat, tarikat, marifet, hakikat kapılarına ilişkin taliplerin uyacağı halleri açıklamıştır. Şeriat Hz. Muhammed'indir; ulu kapıdır, hakkı batıldan ayırır (bkz. Korkmaz, 2008: 117-129).

Korkmaz'a göre Alevilikte ibadet Ortodoks İslam'ın algıladığı anlamda biçimsel değil özdür. İmam Ali biçimsel görevleri tüm yandaşları adına yerine getirmiş, Alevî-Bektâşîleri bu görevlerinden bağışlamıştır. Bu nedenle inançta Ali, bir kurtarıcıdır. Yazar namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin zahiri ve Bâtini anlamları olduğunu belirtir (Korkmaz, 1997: 77-79; 2000: 153-154). Buna göre namaz, Allah'ı içten anıp selamlamak, Allah'ı gönülde taşımaktır. Bu nedenle devamlı namaz halinde olmak gerekir. Bunun yanında mürşide saygı göstermek, onun dizlerini, göğsünü veya eteğini öpmek, yine bir ulunun adı anıldığında sağ elinin başparmağını dudağa götürmektir. Zekât ise, Allah katına ulaşabilmek için kişinin kendi varlığından vazgeçmesi ve bununla kendini temizlemesidir. Oruç, muharrem orucunun yanında, kişinin ölüncüye kadar kendini yasaklanmış şeylerden korumasıdır. Hac ise imamı ziyaret etme ve ona hizmette bulunmaktır. İnsan gönlü Kâbe olarak kabul edilir (Korkmaz, 2000: 1138-147).

Alevîliği müstakil bir din olarak tanımlayan *Nejat Birdoğan*'a göre (1995: 543) ise Şeriat kapısı, doğru inanç ve uygulama ile hizmet olup, Yüce Tanrı'nın yüzünü görmek, insanlara yararlı olup saygı göstermek ve şeriat kantarında doğru olup, şeriat ehlini aşağı görmemektir. Tarikat kapısı, tarikatın gerektirdiği işlerde uzun yıllar hizmet ile gönül dileğini bulup, tarikat ehline muratlarını vermek, velilik göstermek, keramet göstermek ve bu yönle de tarikat kantarında doğru tartılmaktır. Marifet kapısı, Allah'ı tanıyıp söylemek, başkasının ayıbını örtmek, gönül muradını seziniyip açık ve gizli olan her şeyi bilenlere hizmet etmek, Yüce Tanrı'nın nurunu her yerde görmektir. Hakikat kapısı, gerçeklerin ışığı ile kendinden geçip, Tanrısı ile kendisi arasında perdeleri ve uzaklıkları kaldırıp gizini gizine erdirmektir. Peygamber'in sözü Şeriat, eylemleri Tarikat, içinde bulunduğu durumlar Marifet ve gizi (sırrı) de Hakikattir. Şeriat farzdır, Tarikat vaciptir, Marifet sünnettir, Hakikat nevâfildir. Şeri-

at anadır, Tarikat babadır, Marifet oğuldur, Hakikat oğulun oğludur. Dört kapıdan amaç, benliğin yok olmasıdır. Birlik bu kapıları aşmakla sağlanır. Bu kapıların kırk makamı ise şöyle yorumlanır: Onu musahip makamı, onu mürebbi (rehber) makamı, onu mürşit makamı, onu da muhabbet makamıdır (Birdoğan,1994: 324-332, 351). Birdoğan'a göre, Hacı Bektaş Veli, kendi yolundan gidenlerin tamamına kırk makam adı altında kırk kural iletmiştir. Mürit bu kurallardan birisini eksik yaparsa, o zaman talip olmaktan düşer veya tövbe edip yeniden yapmaya çalışmalıdır. Oysa Anadolu Alevîlerinin çoğu, namaz ve oruç gibi ibadetleri (ki bunları kendilerine göre yorumlamaktadırlar) akıllarına bile getirmemektedirler. Yine şeriat, Alevilikte; yolun kendine özgü kuralları ve evlenmek anlamında anlaşılmalıdır (Birdoğan,1994: 326-328).

Alevîliği mezhep değil, dünya görüşü, yaşam tarzı ve özgün bir felsefe şeklinde tanımlayan *Battal Pehlivan*'a göre ise Alevîlik, İslam'dan çok sayıda motifler taşısa da eski Türk gelenek ve görenekleriyle Anadolu'da yaşayan kültürlerin harman olduğu bir inanç sistemidir. Bu nedenle Alevîler İslamiyet'i farklı biçimde yorumlamaktadırlar. Onlar şeriatın hiçbir kuralını kabul etmezler (Pehlivan,1995: 23). Pehlivan'a göre iman; kim olduğu önemli olmadan bir kâmil insana bağlanmaktır. Her kâmil insan, yol gösterici bir önderdir. Alevîler için Ali, bağlanılacak kutuptur. Ondan sonra bağlanılacak kutup Hacı Bektaş Veli'dir. Ali, iyinin ve kötünün ötesinde olan, insanüstü bir varlıktır, iyinin ve kötünün ne olduğunu karar verendir. Ali, gerçek Kur'an, konuşan Kur'an'dır. O, 72 dili yazılı ve sözlü olarak bilmektedir. Bütün bu meziyetleri nedeniyle Ali, gerçek Kâbe'dir. Bu nedenle namaz, Mekke istikametine doğru kılınmamalıdır. Ali, Tanrının gerçek evidir. Ali Beytullah'tır. Bu nedenle Alevî için Mekke'ye Hacc'a gitmek zorunlu değildir. Ali, Tanrının yeryüzündeki görüntüsüdür. İbadet edilecek varlık Ali'dir (Pehlivan, 1995:54).

Pehlivan'a göre "Alevî ve Bektâşîlerde ibadet toplumsaldır. İbadetin amacı, insanın kendisini eksiksiz kılmasıdır. Amaç, herkesi kâmil insan yapmaktır. İnsan sevgisi, ibadetin temelidir. Namaz insanın gerçekler karşısında eğilmektir. Abdest insanın içindeki kötülükleri atmaktır. Hac ise bir gönle girmektir. İbadetten amaç, iyi ve düzenli bir toplum yaratmaya çabalamaktır. İbadetlerin toplumsallaştırılması Cem törenleriyle mümkün olmuştur. Alevîler, camiye gitmezler, camide kılınan beş vakit namazı ve cami olayını İslamiyet'e aykırı bulurlar. Ona göre ibadetlerin toplumsallaştırılması Cem törenleriyle mümkün olmuştur. Alevîlerde ibadet ve dualar Türkçedir (Pehlivan,1995, 46-47).

Pehlivan, Hacı Bektaş Veli'nin dört kapı kırk makamını, kâmil insan olabilmek için geçilmesi gereken kapılar olarak sunar ve bunları tek tek açıklar. Ona göre

Şeriat, kâmil insan olma yoluna giren kimselerin geçtikleri ilk kapıdır. Kişi bu kapıdayken İslamiyet'in koyduğu kurallara hiçbir eksiklik bırakmadan uymak zorundadır. Müslümanlıkta uyulması gereken bütün kurallar, bu kapıya konulmuştur. Alevîler, bu kapıdan çoktan geçtiklerine inanırlar. Burada daha çok şekilcilik vardır. Önemli olan öz ise bu kadar katı kurallar niye? Bu kapıda, kişi, ibadeti, Allah'ı sevdiği için değil, O'ndan korktuğu için yapar.

Oysa Alevîlik-Bektâşilikte Allah'tan korkmak diye bir kural yoktur. Allah, dehşetli bir şekilde sevilmelidir. Kâmil insan olabilmek için geçilmesi gereken kapılar ise Tarikat kapısı ve Marifet kapısıdır. Son kapı Hakikat kapısıdır. Diğer kapılardan geçerek bu kapıya ulaşan insan, artık insan-ı kâmindir. Tanrı'ya, doğa ve evrene ait bütün bilgiler, ancak bu kapıda öğrenilebilir. Kişi bu kapıda Tanrı ile yüz yüzedir. O'nunla beraberdir. Benlik burada yok olur. Bu kapıdan geçen insanda bencillik, kibir ve kin olmaz (Pehlivan,1995: 23-24).

Geleneksel paradigmanın farklılaşmasında etkili yorumların temsilcilerinden bir diğer Alevî yazar *Cemal Şener* ise Alevîlerin ibadetlerinin cemevinde yapılan cem ve halka namazından ibaret olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Alevîler beş vakit namaz kılmamakta ve camiye gitmemektedirler, çünkü namaz ibadeti İslam'ın ilk yıllarında olmadığı gibi Kur'an-ı Kerim'de de yoktur. Ayrıca Hz. Muhammed zamanında cami mevcut değildi ve ibadet mekânı cemevi şeklindedir. Alevîler, camiye gitme geleneğinin ve beş vakit namaz ibadetinin Emevîler zamanında uygulanmaya konulduğuna inanırlar. Öte yandan Hacı Bektaş Velî camide beş vakit namaz kılmamıştır. Hacı Bektaş'ın namazı cem ibadeti sırasında kılınan halka namazıdır (Şener, 2007: 17,52).

Şener'e göre Kur'an'da orucun süresi de belli değildir. Alevî düşüncesinde sadece Muharrem orucu vardır. Ramazan orucu Emevîler döneminde İslam'a sokulmuştur. Ona göre Alevîler, Mekke'de eda edilen hac ziyaretine saygı duymakla beraber hacca gitmeyi İslam'ın şartlarından biri olarak kabul etmezler. Bunun yerine Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer imamların mezarlarını ziyaret etmeyi önemserler (Şener, 2007: 19, 146).

SONUÇ

Dört kapı ve kırk makam düşüncesi, belirgin şekilde tasavvufi bir karakter taşıyan Alevî-Bektâşî geleneğinde Allah'a ulaşmanın manevî aşamalarıdır. Bu düşünce yapısı, hem eski hem de günümüz birçok Alevî-Bektâşî kaynaklarında yer almaktadır. Ancak günümüz bazı Alevî-Bektâşî yazarlarının dört kapının ilki olan şeriat kapısına ilişkin görüşleri nedeniyle genel İslam toplumlarının yorumlarından ayrış-

tıkları görülmektedir. Alevî yazarlarda şeriat kavramı, birçok nedenin beslediği ön yargılarla, soğuk ve sevimsiz bir kelime olarak sunulmakta, yer yer ötekileştirme aracı olarak kullanılmaktadır.

Yazılı kaynaklarda *dört kapı kırk makam* anlayışı kâmil insanın oluşmasında amelin önemi, ayetler ve hadislerle temellendirilerek sıklıkla ifade edilmiştir. Günümüz Alevî-Bektâşî yazarları ise bu konuda vahyin müdahalesini görmezden gelmektedirler. Alevî-Bektâşî kaynaklarındaki dinamik din anlayışı, temel inanç esaslarını ve ibadetlerini Hanefî-Maturîdî geleneği içinde birlikte kabul eden ve savunan bir gelenektir. Bu nedenle günümüz bazı Alevî yazarlarının *dört kapı kırk makam* konusundaki yaklaşımlarında yer alan ve ibadete kayıtsızlığı çağrıştıran anlayışların yazılı kaynaklarca desteklendiğini söylemek zordur. Bu yazarların ısrarla vurguladıkları husus, Alevî-Bektâşîlerin tarikat kapısında oldukları, bu nedenle de ibadet tekliflerinin onları değil, şeriat kapısında olanları bağladığıdır. Ancak Hacı Bektaş Velî'nin düşüncesinde dört kapının her biri, bir sonrakinin şartıdır. Kapı ve makamlar arasındaki geçişlerde, bir üst kapıya yükselince, önceki kapının gereklerini terk etmeye yönelik bir yaklaşım söz konusu değildir.

Günümüz Alevî-Bektâşî yazarlarının *dört kapı kırk makam* anlayışına dair yorumları, bu dini grubun beslenmesi gereken yazılı kaynaklardan oldukça farklı sonuçlar taşımaktadır. Bu durum, bir yandan Alevî-Bektâşî yazarların düşünce zeminine ilişkin kuşkular doğururken diğer yandan yazılı kaynakların ya da düşüncenin kök paradigmasının ne ölçüde anlaşıldığına dair çeşitli soruları akla getirmektedir. Bazı yazarların kök paradigmada emredilen ibadetleri sübjektif yorumlarla ya hiç olmayışına veya sadece şeklen varlığı sonucuna ulaşmaları ve bunları otantik Alevî-Bektâşî düşüncesi olarak sunmaları, düşüncenin kök paradigmasından bir sapmadır.

Günümüz Alevî-Bektâşîlerce yazılan eserlerin, savunmacı veya tepkisel bakış açılarıyla, asıl kaynaklara inilmeden, yazarının sahip olduğu siyasi ve ideolojik arka plana göre yazılmakta olduğu görülmektedir. Eserlerin bu mahiyeti, Alevî-Bektâşî düşüncesinin sistematik bir teolojiye dönüşmesi yönünde olumlu bir katkı sağlamamaktadır. Bu çabalar, zaten karmaşık bir sembolizmin hâkim olduğu bir düşünce yapısının, sonraki nesillerce sağlıklı bir şekilde anlaşılmasının önündeki önemli engellerden bazılarıdır. Tüm bu unsurlar, İslam içerisinde oldukça dinamik bir geleneği olan Alevî-Bektâşî düşüncesini, kök paradigma çerçevesinden koparak, farklı değerler dizesine göre konumlandırma çabası olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- BİRDOĞAN, N.(1994), *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul, Berfin Yay.
-, (1995). *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, İstanbul.
- Buyruk* (1982), nşr. Fuat Bozkurt, İstanbul, Anadolu Matbaası.
- DURAN, H. (1997). “Yunus'ta Sülûk Sistemi”, *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 4:12-17.
- ERASLAN, K. (1977).“Yesevî'nin Fakr-nâmesi” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII,63-91.
- ERAYDIN, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, İFAV Yay.
- FIĞLALI, E.R. (1991). *Türkiye'de Alevilik- Bektâşilik*, Ankara, Selçuk Yay.
- GÜNDOĞDU, C. (2007). *Hacı Bektaşî Velî: Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara, Aktif Yay.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (1958).*Vilayetnâme Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul.
- HACI BEKTAŞ-I VELÎ (1971). *Makâlât Hünkâr*, Haz. Esad Coşan, İstanbul, Seha Neşriyat.
- HACI BEKTAŞ-I VELÎ (2007).*Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz vd. Ankara, TDV Yay.
- KAPLAN, D. (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara, T DV Yay.
- KARAMAN, H. (1992). *İmam Rabbani ve İslam Tasavvufu*, İstanbul Nesil Yay.
- Kitab-I Cabbar Kulu*, (2007). Hz. Osman Eğri, TDV.
- KORKMAZ, E. (1997).*Alevilik ve Aydınlanma*, İstanbul Pencere Yay.

-(2000). *Anadolu Aleviliği*, İstanbul, Berfin Yay.
-(2008). *Dört Kapı Kırk Makam*, İstanbul.
- KUHN, T. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev, Nilüfer Kuyaş, İstanbul.
- KUŞEYRÎ, A. (1978). *Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yay.
- KUTLU, S. (2006). *Alevîlik- Bektaşîlik Yazıları: Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire Şey Safî*, Ankara, Ankara Okulu Yay.
- MELİKOF, I. (2011). *Uyur İdik Uyardılar*, Çev: Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yay.
- NOYAN, B. (1995). *Bektâşîlik Alevîlik Nedir?* İstanbul, Can/Ant Yay.
- ONAT, H. (1997). “Hacı Bektaş Velî'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler”, *Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Velî Armağanı*, G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara.
- PEHLİVAN, B. (1995). *Alevî-Bektâşî Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul, Pencere Yay.
- SUBAŞI, N. (2001). “Modern Alevîlik: Sınırları Zorlayan Söylem Arayışları”, *İslamiyât*, 4/4:147-164.
- ŞENER, C. (2007). *Sorularla Alevîlik*, İstanbul, Pozitif Yay.
- ŞENER, C. (1997). *Şaha Doğru Giden Kervan Alevîlik Nedir*, İstanbul.
- ÜÇER, C. (2010). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara, Ankara Okulu Yay.
- Üzüm, İ. (2000). *Günümüz Alevîliği*, İstanbul TDV.